

GÂNDITORII RUȘI

Isaiah Berlin (6 iunie 1909, Riga–5 noiembrie 1997, Oxford), filozof și istoric al ideilor britanic. Când avea șase ani, familia lui s-a mutat în Rusia; în 1917, la Petrograd, a fost maritorul ambelor Revoluții – cea social-democrată și cea bolșevică. În 1921 a emigrat în Anglia împreună cu familia sa. A studiat la St. Paul's School, în Londra, apoi, beneficiind de o bursă, la Corpus Christi College, Oxford. La Oxford a fost *fellow* al All Souls College, al New College, profesor de teorie socială și politică și fondator al Wolfson College.

Cele mai apreciate contribuții ale lui Berlin la studiile ruse se găsesc în volumul de față. A făcut, de asemenea, splendide traduceri din Turgheniev, *First Love (Prima iubire)* și *A Month in the Country (O lună la țară)*. Scrieri principale: *Karl Marx: His Life and Environment* (1939; ed. a 5-a 2013), *The Age of Enlightenment* (1956, ed. a 2-a 2017), *Four Essays on Liberty* (1969; trad. rom. *Patru eseuri despre libertate*, Humanitas, 1996), *Concepts and Categories* (1978, ed. a 2-a 2013), *Against the Current* (1979, ed. a 2-a 2013), *Personal Impressions* (1980, ed. a 3-a 2014), *The Crooked Timber of Humanity* (1990, ed. a 2-a 2013; trad. rom. *Lemnul strâmb al omenirii: Capitele din istoria ideilor*, Humanitas, 2021), *The Sense of Reality* (1996; trad. rom. *Simțul realității*, 2004), *The Proper Study of Mankind* (o antologie din volumele anterioare, 1998, ed. a 2-a 2013; trad. rom. *Adevăratul studiu al omenirii*, 2001), *The Roots of Romanticism* (1999, ed. a 2-a 2013), *The Power of Ideas* (2000, ed. a 2-a 2013; trad. rom. *Puterea ideilor*, Humanitas, 2012), *Three Critics of Enlightenment* (2000, ed. a 2-a 2013), *Freedom and its Betrayal* (2002, ed. a 2-a 2014), *Liberty* (2002; trad. rom. *Cinci eseuri despre libertate și alte scrieri*, Humanitas, 2010), *The Soviet Mind* (2004), *Political Ideas in the Romantic Age* (2006, ed. a 2-a 2014). *Russian Thinkers (Gânditorii ruși)* a fost publicată prima dată în 1978, ca o colecție de eseuri, și a fost principala sursă de inspirație pentru trilogia dramatică a lui Tom Stoppard *The Coast of Utopia (Țărutul Utopiei)*, 2002.

Henry Hardy a coeditat acest volum și, de asemenea, a editat sau coeditat multe alte cărți ale lui Berlin, inclusiv toate titlurile menționate mai sus și o ediție în patru volume a scrisorilor acestuia (2004–2015). Este coeditorul volumului *The One and the Many: Reading Isaiah Berlin* (2007), editorul volumului *The Book of Isaiah: Personal Impressions of Isaiah Berlin* (2009) și autorul volumului *In Search of Isaiah Berlin: A Literary Adventure* (2018). Din 1997 până în 1990 a fost editor la Oxford University Press. Este *fellow* al Wolfson College și unul dintre legatarii literari (*literary trustee*) ai lui Isaiah Berlin.

Aileen Kelly, care semnează introducerea volumului de față și îl coeditează, a obținut titlul de doctor în filologie la Oxford cu o teză în studii ruse. Este *fellow* al King's College, Cambridge University, unde predă, ca lector, istorie intelectuală și cultură rusă. Scrieri: *Mikhail Bakunin: A Study in the Psychology and Politics of Utopianism* (1982), *Toward Another Shore: Russian Thinkers between Necessity and Chance* (1998), *Views from the Other Shore: Essays on Herzen, Chekhov, and Bakhtin* (1999) și *The Discovery of Chance: The Life and Thought of Alexander Herzen* (2016).

Jason Ferrell este asistent la Departamentul de științe politice de la Concordia University. În cercetările sale este interesat de pluralismul valorilor, romantismul german și literatura rusă a secolului al XIX-lea. A predat, de asemenea, un curs online despre Isaiah Berlin și a publicat studii despre ideile acestuia.

Marina Vraciu (trad.) este conferențiar la Departamentul de limbi și literaturi străine, colectivul de slavistică, al Universității „Alexandru Ioan Cuza“ din Iași. Din 2013 este doctor în filologie, cu o teză despre opera lui Iosif Brodski. Este membră a Asociației Slaviștilor din România și a Asociației profesorilor de limba și literatura rusă (MAPRYAL). A publicat numeroase cărți și articole dedicate limbii, culturii și literaturii ruse, atât în România, cât și în străinătate. A tradus și editat (singură ori în colaborare) scrieri a numeroși autori ruși, precum Avvakum Petrov (Kondratiev), I. Brodski, L. Tolstoi, I.S. Turgheniev, F.M. Dostoievski, M.E. Saltîkov-Șcedrin ori L.N. Maikov.

Pentru mai multe informații despre Isaiah Berlin vizitați site-urile <https://isaiah-berlin.wolfson.ox.ac.uk/> și <http://berlin.wolf.ox.ac.uk>.

Redactor: Georgeta-Anca Ionescu
Coperta: Ioana Nedelcu
Tehnoredactor: Manuela Măxineanu
DTP: Radu Dobreci, Dan Dulgheru

Tipărit la Master Print Super Offset

Isaiah Berlin

Russian Thinkers

Copyright Isaiah Berlin 1948, 1951, 1953, 1955, 1956

© Isaiah Berlin 1960, 1961, 1972, 1978

'Herzen and Bakunin on Individual Liberty' copyright President and Fellows of Harvard College 1955

This selection and editorial matter © Henry Hardy 1978, 2008

Introduction © Aileen Kelly 1978, 1998

Glossary of Names © The Trustees of the Isaiah Berlin Literary Trust 2008

All rights reserved.

© HUMANITAS, 2022, pentru prezenta versiune în limba română

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României

Berlin, Isaiah

Gânditorii ruși/Isaiah Berlin; ed. de Henry Hardy și Aileen Kelly;

cu o introd. de Aileen Kelly; trad. din engleză de Marina Vraciu.

Ed. a 2-a, reviz. de Henry Hardy, cu un glosar de Jason Ferrell. –

București: Humanitas, 2022

Index

ISBN 978-973-50-7409-8

I. Hardy, Henry (ed.)

II. Kelly, Aileen (ed.; pref.)

III. Ferrell, Jason (glosar)

IV. Vraciu, Marina (trad.)

17

EDITURA HUMANITAS

Piața Presei Libere 1, 013701 București, România

tel. 021/408 83 50, fax 021/408 83 51

www.humanitas.ro

Comenzi online: www.libhumanitas.ro

Comenzi prin e-mail: vanzari@libhumanitas.ro

Comenzi telefonice: 0723.684.194

CUPRINS

<i>Prefața autorului</i> (Henry Hardy)	9
<i>Prefața editorului britanic</i>	11
<i>Notă despre fotografia de pe copertă</i>	19
<i>Abrevieri și semne convenționale</i>	21
<i>Introducere: O viziune complexă</i> (Aileen Kelly)	23
Rusia în anul 1848	37
Ariciul și vulpea	60
Herzen și Bakunin despre libertatea individuală	129
Un deceniu remarcabil:	
1. Nașterea intelighenției ruse	166
2. Romantismul german la Petersburg și Moscova	190
3. Vissarion Bielinski	205
4. Aleksandr Herzen	246
Narodnicismul – populismul rus	273
Tolstoi și Iluminismul	305
<i>Părinți și copii</i> . Turgheniev și impasul liberalismului	332
<i>Anexă</i>	385
<i>Glosar de nume proprii</i> (alcătuit de Jason Ferrell)	387
<i>Indice</i>	413

Посвящается Дереку Оффорду и Татьяне Поздняковой
*sine quibus non**

* Se dedică lui Derek Offord și Tatianeii Pozdniakova, *sine quibus non* (n. tr.).

PREFAȚA AUTORULUI

Eseurile incluse în acest volum, primul dintr-o serie de patru¹, au fost scrise sau prezentate ca prelegeri cu diverse ocazii în decurs de peste treizeci de ani. Aceasta explică și de ce au mai puțină unitate tematică decât dacă ar fi fost concepute în relație unele cu altele. Sunt, firește, recunoscător redactorului acestei colecții și al acestor opere complete, Dr. Henry Hardy, pentru convingerea sa cu privire la faptul că merită dezgropate, ca și pentru grija meticuloasă, neobosită cu care a îndreptat unele imperfecțiuni din aceste eseuri, eliminând mai ales inexactități, neconcordanțe și neclarități. Desigur, responsabilitatea pentru erorile rămase îmi aparține.

Sunt foarte îndatorat și față de Dr. Aileen Kelly, care mi-a oferit o introducere la acest volum, în special pentru ajutorul său și înțelegerea plină de generozitate a chestiunilor discutate și a modului în care le-am tratat. Îi sunt de asemenea foarte recunoscător pentru faptul că, lucrând la propriile-i teme de cercetare, și-a rupt din timp ca să verifice și să emendeze, acolo unde a fost cazul, referințele vagi și traducerile excesiv de libere din textul meu. Sprijinul ei statornic aproape că m-a convins că pregătirea acestei cărți chiar merita atât de multă muncă plină de inteligență și devotament. Nu pot decât să sper că rezultatele vor îndreptăți efortul de energie și timp din partea domniei sale și a Dr. Hardy.

Câteva din aceste eseuri au fost deja publicate ca prelegeri pentru un public general, și nu ca lecturi ale unui text pregătit dinainte. Versiunile publicate au avut la bază transcrierea unor cuvinte rostite și poartă marca originii lor atât ca stil, cât și ca structură.

1. [Vezi *infra*, p. 9, nota 2 (n. ed. engl.)]

Textele originale rămân neschimbate în alcătuirea lor, nu s-a făcut nici o încercare de a le revizui în lumina a ceva publicat ulterior despre istoria ideilor curente în mediul rus din secolul al XIX-lea, deoarece, după știința mea, nu a apărut nimic în acest domeniu (destul de puțin cultivat) care să fi pus în mod serios sub îndoială tezele principale ale eseurilor mele. S-ar putea, totuși, să greșesc în această privință. Dacă lucrurile stau așa, aș dori să-i asigur pe cititori că aceasta se datorează ignoranței mele, și nu încrederii de nezdruncinat în validitatea propriilor mele opinii.

De fapt, întreaga povară a acestui volum de eseuri, dacă se poate spune că ele vădesc vreo tendință anume, este neîncrederea autorului față de orice pretenție de a poseda cunoașterea incorrigibilă cu privire la chestiuni ce țin de fapte ori principii din orice sferă a comportamentului uman.

ISAIAH BERLIN

Iulie 1977

NOTĂ DESPRE FOTOGRAFIA DE PE COPERTĂ

Portretele unora dintre scriitorii despre care se vorbește în această carte se află printre cele atârinate în spatele cititorilor la Biblioteca Herzen de la Nisa¹, care apare în fotografia de pe copertă. Cei din detaliul de pe prima copertă sunt (de la stânga la dreapta) următorii:

- Rândul 1: 2 Piotr Kropotkin; 3 Aleksandr Herzen; 4 Mihail Bakunin;
Rândul 2: 1 Vladimir Soloviov; 2 Anton Cehov; 3 Nikolai Ogariov; 4 Ivan Turgheniev; 5 Piotr Lavrov;
Rândul 3: 1 Maksim Kovalevski; 2 Nikolai Cernîșevski.

Pot fi identificate și unele dintre ziarele și revistele din fotografie. Tot de la stânga la dreapta:

Se citește: *Russkie vedomosti* [„Știri rusești“], *Utro Rossii* [„Dimineața Rusiei“], *Russkoe delo* [„Cauza rusă“].

Pe masă (când două publicații identificabile se găsesc într-o poziție similară de la stânga la dreapta, este menționată întâi cea aflată mai aproape de cititori): *Iskra* („Scânteia“ – se află și pe perete), *Otkliki jizni* („Ecourile vieții“), *Prizîv* („Chemarea“), *Niva* („Ogorul“), *Lukomorie* („Golful“), *Ejegodnik* („Anuarul“), *Russkie zapiski* („Însemnări rusești“), *Solnțe Rosii* („Soarele Rusiei“), *Severnîe zapiski* („Însemnări din Nord“).

1. Denumirea oficială, „Citalnaia biblioteka v Nițte imeni A.I. Gherțena“.

RUSIA ÎN ANUL 1848

De obicei, anul 1848 nu este considerat un reper în istoria Rusiei. Revoluțiile din anul respectiv, care îi păreau lui Herzen o furtună revigorantă într-o zi toridă, nu au ajuns în Imperiul Rus. Schimbările drastice din politica guvernului imperial după înăbușirea Revoltei Decembriștilor din 1825 păreau cât se poate de eficiente. Furtuni literare precum afacerea Ceaadaev din anul 1836, reprimarea unor tineri acuzați de conversații subversive – precum cea pentru care au fost pedepsiți Herzen și colegii săi studenți – ori sporadicele revolte țărănești care se înmulțiseră la începutul anilor 1840 în provinciile îndepărtate nu au tulburat, în aparență, viața Rusiei; chiar și în anul 1848, nici urmă de freamăt nu tulbura pacea din vastul și tihnitul imperiu aflat în expansiune. Uriașa cămașă de forță a controlului birocratic și militar, care, chiar dacă nu fusese croită de Nicolae I, fusese căptușită și strânsă mai tare de acesta, părea, în pofida cazurilor frecvente de prostie și corupție, o reușită totală. Nu se vedea nicăieri vreun semn de gândire ori acțiune independentă eficientă.

Cu optsprezece ani mai înainte, în 1830, veștile de la Paris le aduseseră un suflu nou radicalilor ruși. Socialismul utopic francez lăsase o urmă adâncă asupra gândirii sociale rusești, iar revolta din Polonia devenise momentul regroupării de forțe pentru democrații de pretutindeni, aproape la fel cum avea să se întâmple și cu cauza republicii în Războiul Civil din Spania un secol mai târziu. Însă revolta poloneză fusese înăbușită și toți tăciunii marii conflagrații, cel puțin la suprafață, erau, în 1848, aproape complet stinși – și la Petersburg, și la Varșovia. Pentru observatorii din Europa Occidentală, atât simpatizanți, cât și ostili, autocrația părea de nezdruncinat. Cu toate acestea, anul 1848 reprezintă un punct de cotitură în evoluția Rusiei și deopotrivă a Europei, nu numai datorită rolului decisiv pe care

I-a jucat în istoria ulterioară a Rusiei socialismul revoluționar, anunțat de Manifestul alcătuit de Marx și Engels pentru a-i sărbători nașterea, ci, în plan imediat, prin efectul pe care era menit să-l aibă Revoluția din Europa asupra opiniei publice ruse și, în mod special, asupra mișcării revoluționare din Rusia. La vremea respectivă însă, cu greu ar fi putut fi prevăzut acest lucru. Un observator politic cu mintea limpede – precum un Granovski sau un Koșelev – era pe bună dreptate pesimist în legătură cu posibilitatea unor reforme, fie și moderate; revoluția părea o perspectivă îndepărtată, de negândit.

Puțin probabil ca la sfârșitul anilor 1840 cineva, chiar dintre spiritele mai îndrăznețe – poate doar cu excepția lui Bakunin ori a câtorva membri din cercul lui Petrașevski –, să fi luat în considerare posibilitatea unei revoluții iminente în Rusia. Revoluțiile care izbucniseră în Italia, Franța, Prusia și Imperiul Austro-Ungar fuseseră făcute de partide politice mai mult sau mai puțin organizate, care se opuneau deschis regimurilor existente. Acestea fie erau alcătuite dintr-o coaliție, fie acționau în coaliție cu intelectualii radicali sau socialiști, fiind conduse de personalități din rândul democraților, care se identificau cu doctrine și secte politice și sociale recunoscute și găseau susținere în rândurile burgheziei liberale sau din partea unor mișcări naționale stăvilite aflate în diverse stadii de evoluție și animate de varii idealuri. Revoluțiile încercau de asemenea să-și adune multe forțe din rândul muncitorilor și țăranilor nemulțumiți. Nici unul din aceste elemente nu era conturat sau organizat în Rusia în vreun fel care să semene cu situația din Occident. Paralelele dintre evoluția din Rusia și cea din Europa Occidentală riscă mereu să fie superficiale și înșelătoare, dar dacă e să facem totuși o comparație, atunci secolul al XVIII-lea european prezintă cele mai multe asemănări. La mijlocul anilor 1830 și la începutul anilor 1840, confruntările dintre liberalii și radicalii ruși care, după represiunea dură ce a urmat Revoltei din Decembrie, deveniseră mai îndrăznețe și mai bine organizate semănau cu lupta de gherilă împotriva Bisericii și a absolutismului monarhic dusă de enciclopediștii francezi sau de capii mișcării germane *Aufklärung* mai degrabă decât cu luptele duse de organizațiile de masă și mișcările populare din Europa Occidentală din secolul al XIX-lea. Liberalii și radicalii ruși din anii 1830 și 1840, fie că se limitau la chestiuni filozofice ori estetice, precum cercul care începuse să se adune în jurul lui Stankevici, fie că se preocupau

de probleme politice și sociale, ca Herzen și Ogariov, au rămas niște *lumières** izolate, o elită intelectuală restrânsă și foarte conștientă de sine. Se întâlneau, discutau în contradictoriu și se influențau unii pe alții în saloanele din Moscova ori Sankt Petersburg, însă nu aveau deloc susținere populară, și nici un cadru politic ori social extins, fie sub forma partidelor, fie sub forma unei opoziții a clasei de mijloc, neoficială, dar răspândită, precum cea care se formase înaintea marii Revoluții Franceze. Risipiți, intelectualii ruși din perioada respectivă nu aveau o clasă de mijloc cu conștiință de sine pe care să se sprijine și nici nu se puteau baza pe ajutorul țărănimii. „Oamenii au nevoie de cartofi, și nimeni n-a simțit vreodată nevoia de constituție – așa ceva și-au dorit doar orășenii educați, care sunt lipsiți de putere“, îi scria Bielinski prietenului său Pavel Annenkov în 1847¹. Un ecou al acestei idei apare, treisprezece ani mai târziu, la Cernîșevski, într-o hiperbolă grăitoare: „Nu există nici o țară europeană în care marea majoritate a populației să nu fie absolut indiferentă la drepturile ce fac obiectul dorințelor și preocupării liberalilor“². Pentru majoritatea Europei Occidentale, de la acea vreme ori dinainte, afirmația nu era valabilă; în schimb, ea reflecta cu destulă acuratețe stadiul înapoiat al Rusiei. Înainte ca evoluția economică a Imperiului Rus să creeze probleme industriale și de muncă și, odată cu acestea, o clasă de mijloc și un proletariat de tip occidental, revoluția democratică rămânea un vis. Iar atunci când în cele din urmă aceste condiții s-au materializat, așa cum s-a întâmplat, în ritm tot mai alert, în ultimele decenii ale secolului al XIX-lea, revoluția n-a mai întârziat mult. „1848-ul rus“ s-a petrecut în acea țară în 1905, când clasa de mijloc din Occident nu mai era revoluționară și nici măcar reformist-militantă; iar acest decalaj de o jumătate de secol a fost, în sine, un factor puternic care a provocat ruptura finală dintre socialismul democrat-liberal și cel autoritar, în anul 1917, precum și consecința acestei rupturi, despărțirea fatală a drumurilor Rusiei și Europei. F.I. Dan avea probabil dreptate să susțină că la această despărțire a apelor se gândise Herzen când, adresându-i-se lui Edgar Quinet, declara: „*Voi [o să] mergeți pe drumul*

* Repere, lumini (fr.) (n. tr.).

1. Scrisoare către P.V. Annenkov, scrisă la Berlin, 29 septembrie 1847, B xii 402.

2. „Bor’ba partii vo Franții pri Liudovike XVIII i Karle X“ (1858), C v 217.

*proletariatului, spre socialism; noi, pe drumul socialismului, spre libertate*¹. Decalajul de maturitate politică dintre Rusia și Occident de la vremea aceea este înfățișat în culori vii în introducerea la *Scrisori din Franța și Italia*, scrise de Herzen în timpul exilului său din Putney. Tema este revoluția de la 1848 din Europa de Vest:

„Liberalii, acești protestanți ai politicii, au devenit la rândul lor cei mai înfricoșători conservatori. În spatele cartelor și constituțiilor modificate au descoperit fantoma socialismului și au pălit de groază; și nici nu-i de mirare, fiindcă [...] au ceva de pierdut, ceva de care să se teamă. Însă noi [rușii] nu ne aflăm defel în această situație. Atitudinea noastră față de toate treburile publice e cu mult mai simplă și mai naivă.

Liberalii se tem să nu-și piardă libertatea – noi nu avem libertate; lor nu le place amestecul guvernului în domeniul industriei – la noi, guvernul se amestecă în tot și-n toate, oricum; lor le e teamă să nu-și piardă drepturile personale – noi trebuie încă să le dobândim.

Contradițiile extreme ale existenței noastre încă atât de dezordonate, lipsa de stabilitate a tuturor noțiunilor noastre legale și constituționale lasă loc, pe de o parte, despotismului celui mai neîngrădit, iobăgiei și soluțiilor militare, iar pe de alta, creează condițiile pentru ca pași revoluționari precum cei făcuți de Petru I și Alexandru II să fie mai puțin dificili. O persoană care locuiește cu chirie se mută mult mai ușor decât cineva care și-a cumpărat casa.

Europa se scufundă pentru că nu se poate elibera de propria-i încărcătură – comorile nesfârșite adunate în expediții îndepărtate și pline de primejdii. În cazul nostru, acesta nu-i decât un balast artificial. Să-l aruncăm peste bord și pe urmă, drum bun și vânt din pupa, tot înainte-n larg!

Intrăm în istorie plini de forță și energie, exact în momentul în care toate partidele politice devin palide anacronisme și toată lumea arată, unii cu speranță, alții cu disperare, spre norul de furtună al revoluției economice care se apropie de noi. Tot așa și noi, privind la vecinii noștri, suntem cuprinși de spaimă în fața furtunii ce se apropie și, asemenea lor, credem că-i mai bine să nu suflăm o vorbă despre acest pericol. [...].

Însă voi nu trebuie să vă lăsați terorizați de aceste temeri; liniștiți-vă, căci pe moșia noastră există un fir conducător care ne luminează drumul, *proprietatea comună asupra pământului!*²

1. *Kolokol*, nr. 210 (15 decembrie 1865), 1720. Vezi F.I. Dan, *Proishozhdenie bolșevizma: k istorii demokraticeskikh i soșialisticeskikh idei v Rossii posle osvoboždeniia krest'jan* [Originea bolșevismului: pentru o istorie a ideilor democratice și socialiste în Rusia după dezrobirea țăranilor], (New York, 1946), pp. 38–39.

2. Introducere la ediția din 1858, H v 13–14; L 9–10.

Cu alte cuvinte, absența totală a drepturilor și libertăților fundamentale, cei șapte ani întunecoși ce au urmat anului 1848, departe de a pricinui disperare sau apatie, le-au adus mai tuturor gânditorilor ruși sentimentul absolutei antiteze dintre țara lor și instituțiile relativ liberale ale Europei, sentiment care, lucru destul de paradoxal, a devenit temelia optimismului rusesc de mai târziu. Din acest sentiment a răsărit cea mai puternică speranță a unui viitor deosebit de fericit și glorios, destinat exclusiv Rusiei.

Analiza lui Herzen asupra faptelor e destul de corectă. Nu exista o burghezie rusă: *fronda*, atâta câtă era, s-a răspândit din rândurile proprietarilor de pământuri; gazetarii Polevoi și Botkin (negustor de ceai și deopotrivă elocvent literat, prieten cu Bielinski și Turgheniev), iar mai apoi Kraevski și Katkov, chiar și Bielinski însuși au fost excepțiile notabile. Nu existau condițiile sociale pentru reforme liberale drastice, și cu atât mai puțin pentru revoluție. Însă tocmai acest fapt, de care se plângeau cu atâta amărăciune liberali precum Kavelin și chiar Bielinski, și-a adus propria compensație remarcabilă. În Europa izbucnise o revoluție internațională, urmasse un eșec, iar acest eșec stârnise, în rândurile democraților și socialiștilor idealști, un sentiment de deziluzie plină de amărăciune și de disperare. În unele cazuri, acesta a dus la o detașare cinică, în altele, la tendința de a căuta consolare fie într-o resemnare apatică, fie în chietism spiritual, religios ori secular, fie în rândurile reacțiunii politice; cam ce s-a întâmplat și când eșecul revoluției din 1905 din Rusia a dat naștere îndemnului la căință și valorilor spirituale ale grupului Vehi. În Rusia, Katkov a devenit până la urmă un naționalist conservator, Dostoievski a ales ortodoxia, Botkin a întors spatele radicalismului, Bakunin a semnat o „retractare“ nesinceră, dar în general tocmai faptul că Rusia nu trecuse printr-o revoluție și nici printr-o dezamăgire pe potrivă a condus la o evoluție foarte diferită a acestei țări față de cea a Europei Occidentale. Un lucru important a fost acela că, în Rusia, pasiunea pentru reformă – fervoarea revoluționară și credința în posibilitatea unei schimbări prin presiune publică, agitație și, după părerea unora, conspirație – nu au slăbit. Dimpotrivă, s-au însuflețit. Însă argumentele în favoarea unei revoluții politice, când eșecul acesteia în Occident era evident, au devenit, desigur, mai puțin convingătoare. Intelectualii ruși nemulțumiți și rebeli din deceniile care au urmat și-au îndreptat atenția spre specificul situației de acasă, iar apoi, prin soluții de-a gata importate din Occident, ce puteau fi doar grefate artificial pe tumora rebelă pusă la dispoziție

de conaționalii lor, spre formularea de noi doctrine și moduri de acțiune atent adaptate la problemele specifice doar Rusiei. Erau pregătiți să învețe, și chiar mai mult decât să învețe, să devină cei mai devotați și mai harnici discipoli ai celor mai avansați gânditori din Europa Occidentală, însă doctrinele lui Hegel și ale materialiştilor germani, ale lui Mill, Spencer și Comte aveau să fie transformate spre a satisface nevoile specifice ale Rusiei. Bazarov, eroul romanului lui Turgheniev *Părinți și copii*, cu tot pozitivismul și materialismul lui militant și cu tot respectul lui pentru știința occidentală, are rădăcini mult mai adânci în solul rusesc – nu fără o anumită mândrie conștientă de sine – decât aveau oamenii din generația 1840, cu idealurile lor cu-adevărat cosmopolite, și decât aveau, de exemplu, purtătorul lor de cuvânt Rudin, sau chiar presupusul original al personajului Rudin, Bakunin însuși, cu tot panslavismul și toată germanofobia lui.

Măsurile luate de guvernare pentru a împiedica răspândirea „molumei revoluționare“ în Imperiul Rus au jucat, fără-ndoială, un rol decisiv în prevenirea izbucnirii unor revolte. Însă cea mai importantă consecință a acestei „carantine morale“ a fost slăbirea influenței liberalismului occidental; intelectualii ruși au fost nevoiți să se întoarcă asupra conștiinței proprii, fiindu-le mai greu acum să fugă de chestiunile dureroase cu care se confruntau printr-o căutare vagă a unor panacee din Occident. A urmat o reglare severă de conturi morale și politice pe plan intern. Pe măsură ce scădea speranța de a ține pasul cu liberalismul occidental, mișcarea progresistă rusă tindea să se concentreze tot mai mult asupra propriilor probleme, devenind tot mai intransigentă. Faptul crucial și uimitor după 1848 a fost acela că nu s-a produs un colaps în rândurile progresiștilor; opinia revoluționară și reformistă, deși tindea să devină mai naționalistă, abia dacă a adoptat un ton mai îndârjit. Publiciștii cei mai cunoscuți, liderii aripii de extremă stânga a ceea ce mai târziu a devenit cunoscut drept intelighenția, au încurajat astfel formele asumate dure, antiestetice, exagerat de materialiste, brute, utilitariste și au rămas încrezători în sine, optimiști, inspirați mai curând de scrierile târzii ale lui Bielinski decât de opera lui Herzen. Nu a existat, nici chiar în perioada cea mai sumbră – „noaptea lungă de șapte ani“ de după 1848 –, acea monotonie și apatie care a fost atât de vizibilă în Franța și Germania în anii respectivi. Însă prețul acestei atitudini pozitive a fost schisma profundă în rândul intelighenției. Pe oamenii noi, Cernîșevski și populiștii de stânga, îi desparte mult

mai mult decât pe oricare din predecesorii lor o prăpastie tot mai adâncă de liberalii din Occident ori din propria lor țară. În anii represiunii, perioada 1848–1856, liniile de demarcație au devenit tot mai reale; granițele dintre slavofili și occidentalști, care până atunci fuseseră cu ușurință străbătute și trecute de mai multe ori, au ajuns ziduri despărțitoare; nu mai exista acel cadru al prieteniei și respectului reciproc dintre cele două tabele – Ianus cel cu două fețe, dar cu o singură inimă¹ – care făcuse posibil ca radicalii precum Bieliniski și Herzen să se certe pătimaș, însă într-o atmosferă de profund respect, adesea chiar de afecțiune, cu Katkov și Homiakov ori cu frații Aksakov. Când Herzen și Cicerin s-au întâlnit la Londra, în 1859, Herzen a văzut în el nu un oponent, ci un inamic, și pe bună dreptate. Un proces de polarizare și mai acut a avut loc chiar în tabăra radicalilor. În anii 1860, schisma dintre moderații de la *Kokolokol* [*Clopotul*] din Londra și radicalii din Sankt Petersburg nu mai putea fi rezolvată. Deși exista în continuare un dușman comun – statul imperial polițienesc –, vechea solidaritate fusese fatalmente distrusă. Întâlnirea lui Cernișevski cu Herzen la Londra a fost rigidă, stângace și aproape formală. Distanța dintre ceea ce deveniseră reprezentanții opoziției de stânga și cei de dreapta s-a tot mărit, și asta în pofida faptului că aripa de stânga privea idealurile occidentale într-un mod mult mai critic decât înainte și, asemenea dreptei, căuta salvarea în instituțiile autohtone și o soluție specific rusească, pierzându-și încrederea în remediile universale compuse din doctrine liberale sau socialiste importate din Occident.

Astfel, atunci când influența occidentală directă s-a reafirmat sub forma marxismului ortodox al social-democrațiilor ruși din anii 1890, a fost primită de o intelighenție revoluționară nedistrusă de prăbușirea speranțelor liberale din Europa anilor 1849–1851. Convingerile și principiile acesteia au fost ferite de contaminare tocmai datorită ostilității regimului și au scăpat de pericolul, curent printre vechii aliați din Occident, de a se îmblânzi și dilua ca urmare a mult prea multe compromisuri reușite cu establishmentul, amestecate cu deziluzii. În consecință, în perioada unei *malaise** aproape generale printre socialiști, mișcarea de stânga rusească și-a păstrat idealurile și spiritul de luptă. Ruptura ei de liberalism fusese o dovadă de forță,

1. „Konstantin Sergeevici Aksakov“ (1861), H xv 9–10. Vezi de asemenea H ix 170; M ii 549.

* Stagnare, impas (fr.) (n. tr.).